

ECCLESIA. STUDIA Z DZIEJÓW WIELKOPOLSKI
TOM 7, 2012

PAWEŁ ZAJĄC

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

**Dorobek kulturalny cystersów obrzańskich przy końcu XVIII w.
oraz cysterskie archiwalia, rękopisy i druki zachowane
w klasztorze w Obrze**

The Cultural Legacy of the Obrza Cistercians at the End of the 18th Century.
Cistercian Archives, Manuscripts and Prints Surviving at the Monastery in Obrza

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego poświęca niewielkiej Obrze stosunkowo dużo miejsca. Historia *wsi kościelnej w powiecie babimojskim, w pobliżu Wolsztyna i Kęblowa* (archidiecezja poznańska) dostarczyła autorowi materiału na prawie trzy strony tekstu, podczas gdy wspomniany Wolsztyn, w *pobliżu którego* Obrza się znajduje, opisany został na niecałej stronie¹. Wszystko za sprawą cystersów, którzy osiedlili się w Obrze w początkach XIII w. i pozostali w niej aż do pruskiej kasaty w 1835 r.² W niniejszym artykule pragnę przedstawić w skrócie ich dorobek intelektualny w momencie kasaty oraz opisać częściowo straty, jakie klasztor poniósł w XIX i XX w. W ostatniej części podany zostanie spis rękopisów i archiwaliów cysterskich ocalałych w Obrze, znajdujących się obecnie w obrzańskim archiwum Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej, którzy od objęcia klasztoru w 1926 r. prowadzą w nim Wyższe Seminarium Duchowne³.

¹ Zob. *Obrza*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski i in., Warszawa 1880, t. VII, s. 345-347; *Wolsztyn*, [w:] tamże, t. XIII, s. 103, 858-859. Por. *Obrza*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, red. A. Gąsiorowski, t. VIII, cz. 3, z. 2, Poznań 1995, s. 387-404.

² Zob. P. Zajac, *Kasata klasztoru cystersów i pierwsze lata duszpasterstwa diecezjalnego w Obrze (1835-1840)*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” 6 (2011), s. 143-174.

³ Jak wiadomo, część archiwaliów i zbiorów bibliotecznych obrzańskich cystersów zachowała się m.in. w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu, Archiwum Państwowym w Poznaniu, w zbiorach starych druków Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i innych instytucjach. Niniejszy artykuł dotyczy jedynie zbiorów przechowywanych w samej Obrze.

I. DZIEDZICTWO KULTUROWE OBRZAŃSKICH CYSTERSÓW W PRZEDEDNIU PRUSKIEJ KASATY

Opactwo obrzańskie w XVIII w. było jednym z 62 klasztorów prowincji polskiej zakonu cystersów, jednym z 16 w województwie poznańskim i jednym z 21 w diecezji poznańskiej⁴. Do ważniejszych opactw cysterskich diecezji zaliczały się wówczas m.in. Bledzew, Paradyż czy Przemęt. W skali całego kraju Obrza nie należała do najbogatszych klasztorów. Choć spis jej dóbr był dość imponujący i w okresie średniowiecza obejmował około 30 miejscowości⁵, z końcem XVIII w. był niewystarczający, by włączyć Obrę do listy opactw komendatoryjnych zarezerwowanych królowi, a więc odpowiednich do uhonorowania osób szczególnie zasłużonych w królewskiej służbie. W dokumentacji nuncjatury warszawskiej z tego okresu zanotowano m.in.: *Opactwo obrzańskie musi być uboższe od bledzewskiego, ponieważ dawny opat Loka, poprzednik opata Rogalińskiego [w Bledzewie, przyp. aut.], przeszedł z opactwa obrzańskiego do bledzewskiego*⁶.

O statusie materialnym cystersów w Obrze świadczą przede wszystkim pozostałe po nich zabytki architektury i sztuki sakralnej. Józef Krasoń pisze o murowanym prezbiterium istniejącym już w średniowieczu – sam klasztor był drewniany⁷. Po 1618 r. wzniesiono cały murowany kościół oraz część klasztoru – budynki te nie przetrwały jednak niespokojnych czasów i wojen tego okresu⁸. Istniejące do dziś zabudowania: kościół, klasztor, dom opata i zabudowania gospodarcze, powstawały „od fundamentów” w ciągu całego XVIII w., który z wielu względów uważać można za „złoty wiek” obrzańskich cystersów. Przewodzili im wówczas opaci: Remigiusz Wilhelm Bystram (1722-1744), Józef Michał Loka (1745-1757), Jan Nepomucen Bystram (1757-1767) i Melchior Gurowski (1767-1785)⁹.

Innym ważnym wyznacznikiem statusu opactwa było jego oddziaływanie kulturotwórcze, tradycje intelektualne i artystyczne. Dorobek cystersów w Obrze

⁴ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII w.*, Lublin 2006, s. 102-104, 403-404.

⁵ J. Krasoń, *Uposażenie klasztoru cystersów w Obrze w wiekach średnich*, Poznań 1950, zwłaszcza rozdział „Rozrost majątku klasztorowego w XIII, XIV i XV wieku”, s. 61-93.

⁶ ASV, Nunziatura di Varsavia 150, Affari Sospesi [f. 1v].

⁷ J. Krasoń, *Uposażenie klasztoru*, s. 146.

⁸ Zob. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, red. T. Ruszczynska, A. Sławska, t. V: *Województwo poznańskie*, z. 28: *Powiat wolsztyński*, oprac. I. Galicka, I. Kaczorowska, H. Sygietyńska, Warszawa 1970, s. 7 n.

⁹ Zob. A.M. Wyrwa, *Obrza [cz. 7: Historia budowy, losy obiektów sakralnych i klasztornych]*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. II, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 261-262. Por. E. Linette, *Dawne opactwo cystersów w Obrze. Dokumentacja historyczna*, Poznań 1971-1980, mps w zbiorach Biblioteki WSD Misjonarzy Oblatów M.N. w Obrze.

jest pod tym względem także relatywnie skromny. J. Krasoń, pisząc o średnio-wiecznej historii klasztoru, stwierdził, że *pracami naukowymi mnisi się nie zajmowali* oraz że *interesowały ich więcej sprawy pomnażania dobytku materialnego*¹⁰. Z drugiej strony sam wymienił Jana z Obry, który w 1420 r. studiował w Akademii Krakowskiej, oraz jeszcze jednego studenta, Piotra, wydelegowanego przez klasztor do Krakowa po 1469 r. Wspomniął też o *znacznym księgozbiore, gromadzonym w Obrze aż do momentu kasaty*¹¹.

Księgozbiór ten w okresie kasaty liczył ok. 3400 pozycji¹². Został założony jeszcze w XIII w., natomiast najstarsze zachowane dzieła do niego należące pochodziły z XV w. Podstawowe informacje na ten temat zebrała Małgorzata Płowens w niewielkim, acz cennym artykule z 1993 r. W dużej mierze na jej ustaleniach opiera się fragment dotyczący Obry w rozdziale z *Monasticon Cisterciense Poloniae* Rafała Witkowskiego.

Wspomniany J. Krasoń na podstawie oględzin odnalezionego inkunabułu proveniencji obrzańskiej w bibliotece parafialnej w Zbąszyniu wysunął wniosek, że choć cystersi książki posiadali, niewiele z nich korzystali¹³. Nie dostrzegł w nim bowiem żadnej *glosy, komentarza czy nawet plamki*. M. Płowens swoje analizy oparła na znacznie szerszym księgozbiore, choć w istocie stanowiącym niewiele ponad 1% faktycznego stanu cysterskiej biblioteki z okresu kasaty. Samodzielnie opracowała 65 pozycji należących niegdyś do cystersów w Obrze, wskazała też podstawowe źródła do odtworzenia pełnego katalogu biblioteki obrzańskiej¹⁴. Oceniając zachowaną część księgozbioru, podkreśliła jego głównie sakralny charakter oraz chronologiczną ewolucję – tak ilościową, jak i jakościową, polegającą na poszerzaniu zakresu zagadnień, jakich dotyczyły nabywane księgi. Na podstawie analizy zasobu biblioteki stwierdziła, że *cystersi to nie byli „prostaczkowie”, ale ludzie myślący, o pewnym poziomie intelektualnym*

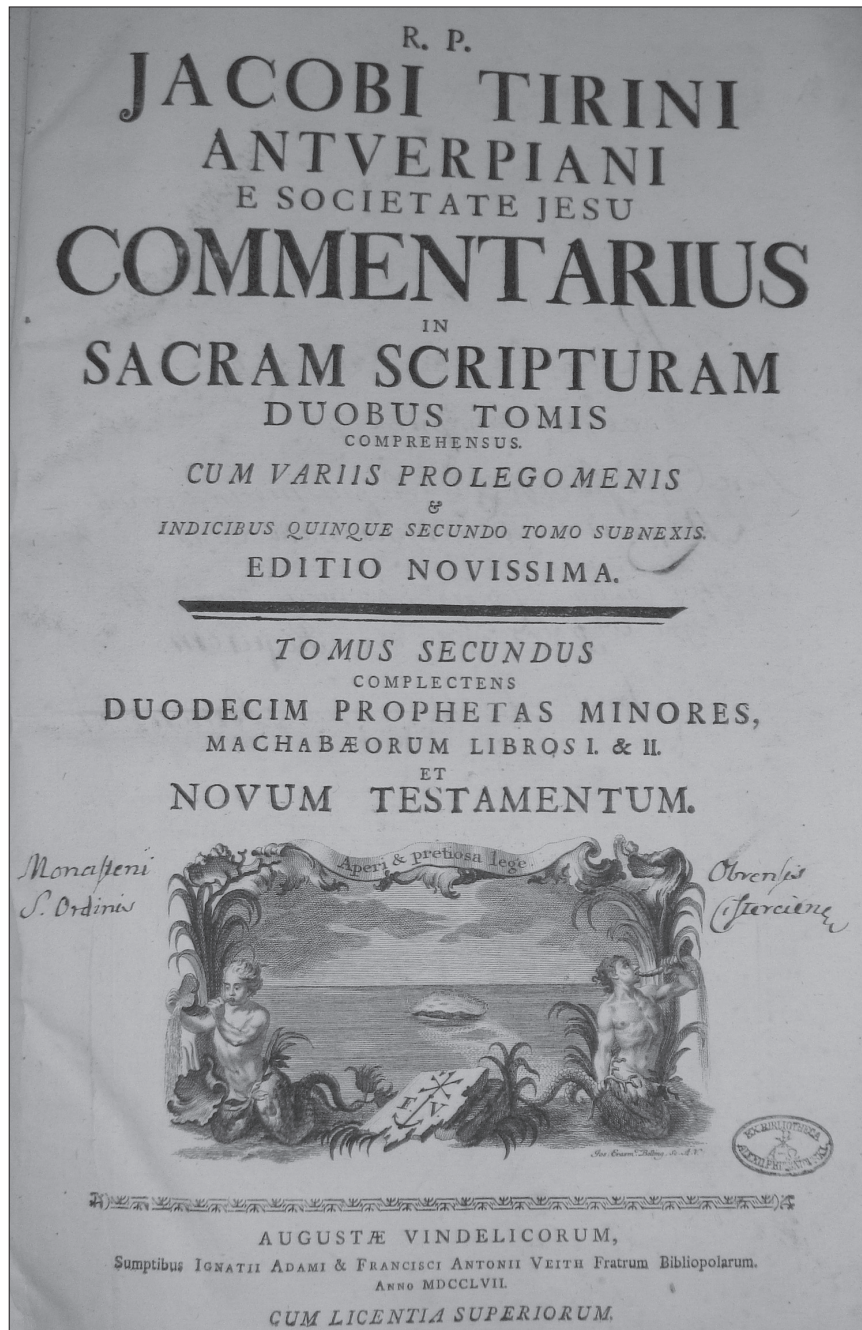
¹⁰ J. Krasoń, *Uposażenie klasztoru*, s. 152-153.

¹¹ Tamże.

¹² M. Płowens, *Biblioteka klasztorna w Obrze*, „Przyjaciół Ludu”, R. 1993, z. V-VI [XLVII-XLVIII], s. 36; R. Witkowski, *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. I, Poznań 1999, s. 160-161.

¹³ Było to *De civitate Dei* św. Augustyna z komentarzem, wydane *in folio* we Fryburgu w 1494 r., ozdobione ręcznie malowanymi skromnymi inicjałami o dwu barwach – niebieskiej i czerwonej, oprawione w brązową skórę, na której wytłoczone zostały postaci czterech ewangelistów w narożnikach wierzchniej okładki. Na karcie tytułowej widnieje napis: *Petrus abbas me comparuit*. J. Krasoń, *Uposażenie klasztoru*, s. 153.

¹⁴ Katalog z 1697 r. zaginął, w 1835 r. sporządzono jeszcze z niego wypisy, trzecim źródłem jest dodatkowy katalog sporządzony przed wywiezieniem części księgozbioru do Berlina w 1836 r. Wypisy te obejmowały 1322 dzieła. Ponadto zachował się *Catalogus Bibliothecae Decanatus Grodecensis in Monasterio Obrensi asservatae* z 1859 r., obejmujący 2070 dzieł. Zob. M. Płowens, *Biblioteka klasztorna*, s. 33.

Ryc. 1. Tirinus Jacobus, *Commentarius in Sacram Scripturam duobus tomis comprehensus*, editio novissima, t. II, Augustae Vindelicorum, sumptibus Ignatii Adami et Francisci Antonii Veith, 1757. Jedyny starodruk o pewnej proveniencji obrzańskiej do dziś przechowywany w pocysterskim klasztorze w Obrze, z widocznym wpisem bibliotekarza. Biblioteka WSD, sygn. Sd. III-5

*i mający szersze kontakty*¹⁵. Stwierdzenie to równoważy sceptycyzm cytowanego wcześniej J. Krasonia.

Omawiany tekst uzupełniony jest o pełen spis opracowanych przez nią dzieł, przechowywanych w instytucjach takich, jak: Biblioteka Główna Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Biblioteka Kórnicka, Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego w Poznaniu, Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Biblioteka Publiczna Miasta Warszawy, Biblioteka Narodowa¹⁶. Objęcie kwerendą innych krajowych ośrodków z pewnością poszerzyłoby bazę źródełową rozważań, istotnych dla historii kultury cysterskiej w Polsce. Pewnym uzupełnieniem badań Małgorzaty Płowens jest tekst R. Witkowskiego, w którym autor przypomina o Malachiaszu Kramskim, cystersie zmarłym w Obrze w 1730 r., autorze prac z zakresu teologii i duchowości katolickiej¹⁷. Jak się okazuje, docierały one poza granice Wielkopolski i służyły duchowieństwu śląskiemu w okresie rekatolicyzacji Śląska¹⁸. Jeśli dodać przeora Urbana Machulskiego, który w 1790 r. miał się przyczynić do właściwej organizacji biblioteki¹⁹, wiek XVIII okaże się „złotym okresem” cystersów w Obrze także w wymiarze ich kultury intelektualnej. Niestety, ów czas rozkwitu przerwały rozbiory, a ostatecznie kasata pruska w 1835 r. Z bogatej niegdyś biblioteki ocalały jedynie „skąpe resztki”²⁰.

O ile w wiekach średnich w Obrze nie było szkoły²¹, o tyle już w XVIII w. mowa jest o istniejącej i „kwitnącej” od 1630 r. szkole muzycznej – „Collegium Musicale”. W *Liber gestorum*, czyli kronice klasztoru obrzańskiego, przy omówieniu okresu rządów opata Mikołaja Dunina (1633-1661) zanotowano: *Obok kościoła, przed mostem wiodącym do klasztoru, była zbudowana szkoła, do której uczęszczały dzieci ze wsi. Po prymie jeden z zakonników udzielał tej młodzieży nauki czytania i pisania. Jedni uczyli się posługi w kościele, inni muzyki i śpiewu dla uświetnienia wyższego chóru*²². W wypisach z cysterskich dokumentów zachowała się treść świadectwa ukończenia takiej szkoły z 1782 r.:

¹⁵ Tamże, s. 36.

¹⁶ Tamże, s. 37-41.

¹⁷ R. Witkowski, *Biblioteki klasztorne*, s. 160-161. Por. J. Popławski, *Kramski Malachiasz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. IX, Lublin 2002, k. 1197-1198. Autor hasła w *Encyklopedii* wyróżnił jego prace: *Veritatis Ecclesiae Romanae infallibilis*, *Paenitentia quae est, secunda post naufragium tabula curatis*, *Wiosna niebiańska nadprzyrodzonych cnót około Boga się bawiących* i szereg innych.

¹⁸ L. Nowak, *Katolickie książki z Polski w okresie rekatolicyzacji na Śląsku (teologia praktyczna)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 18 (1985), s. 222.

¹⁹ M. Płowens, *Biblioteka klasztorna*, s. 33.

²⁰ Ksiądz Nowacki podaje, że część obrzańskich zbiorów spłonęła w zamienionym na magazyn kościele św. Michała w Poznaniu, podczas nalotów 1944 r. Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. II, Poznań 1964, s. 759.

²¹ J. Krasoń, *Uposażenie klasztoru*, s. 153.

²² Cyt za: I. Pluszczyk, *Przyczynki do dziejów klasztoru cystersów w Obrze*, Obra 1967, mps

Na żądanie N.N. ja niżej na podpisie wyrażony zaświadczam niniejszym piśmie jako wzwyż wspomniany uczył się u mnie przez lat N. muzyki to jest grać na organach i na skrzypcach, któremu pomimo pochlebstwa daję zaletę, że zawsze do niej przykładał wszelkiej pilności, że był trzeźwy, wierny i uczciwy, jako też że jest w stanie doskonalenia na podobnych instrumentach.

Co dla lepszej wiary własną ręką podpisuję i pieczęcią stwierdzam.

/L.S./

N.N.²³

Ostatnim aspektem wartym uwagi był artystyczny wystrój klasztoru i kościoła. Pomijając informacje z zakresu historii sztuki, łatwe do odnalezienia w aktualnych przewodnikach²⁴ oraz fachowych inwentarzach zabytków, warto skoncentrować się na kilku wzmiankach o ozdobach, które nie przetrwały grabieży związanych z kasatą, a następnie z okupacją niemiecką w okresie II wojny światowej. Informacje na ten temat można znaleźć w rękopiśmiennych notatkach sporządzonych w 1858 r. przez nauczyciela i organistę obrzańskiego Jana Antoniego Sikorskiego, odpisywanych następnie przez kilka pokoleń obrzańskich parafian.

II. LOSY CYSTERSKIEGO DOROBKU KULTUROWEGO W OBRZE W LATACH 1835-1945

Ukazanie całości tak sformułowanego tematu jest oczywiście niemożliwe w wąskich ramach niniejszego tekstu i wymagałoby nader szczegółowych badań archiwalnych. Tytułem egzemplifikacji ukazane zostaną jedynie trzy jego etapy: okres tuż po kasacie, odnowa klasztoru po przejęciu go przez misjonarzy oblatów w 1926 r., zniszczenia dziedzictwa cysterskiego w latach okupacji niemieckiej.

1. Pierwsze lata po pruskiej kasacie

Kasata klasztoru cysterskiego w Obrze nastąpiła 31 grudnia 1835 r. Ksiądz abp gnieźnieńsko-poznański, Marcin Dunin, postanowił przeznaczyć kościół klasztorny na świątynię parafialną. Uroczystość objęcia kościoła przez parafię odbyła się 21 lutego 1836 r., uświetniła ją m.in. procesja z udziałem ok. 3000

w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Obrze. Oryginał *Liber iuridiciorum, decretorum, privilegiorum nec non gestorum monasterii Obra* z datami skrajnymi znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu.

²³ Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego Misjonarzy Oblatów w Obrze [dalej ASO], Oblaci – varia, sygn. Ab2. Oryginał w księdze *Liber variarum orationum*, [w:] ASO, Cystersi, sygn. C. 8 (dawna Aa22).

²⁴ Zob. A.M. Wyrwa, B. Kucharski, *Szlak cysterski w Wielkopolsce*, Poznań 1996, s. 76n; J. Sowa, *Poznajemy Obrę i jej zabytki. Przewodnik po Obrze*, Obrza 1997, passim.

M I S S A L E
CISTERCIENSE,
JUXTA NOVISSIMAM
ROMANI RECOGNITI
CORRECTIONEM,
AUTHORITATE REVERENDISSIMI
D. D. ABBATIS CISTERCIENSIS
GENERALIS
EDITUM.

Comparatum Anno 1781 Pro Anno

PARISIIS, *Premetex*

Sumptibus M. A. DAVID, Ordinis Cisterciensis Monobibliopolæ,
viâ San-Jacobeâ, ad Calamum Aureum.

M. DCC. LI.

Ryc. 2. Mszał cysterski zakupiony w 1781 r. dla klasztoru cysterskiego w Przemęcie, zachowany w Obrze. Biblioteka WSD, sygn. Sd. III-4

wiernych oraz okolicznych proboszczów i tymczasowego zarządcy klasztoru, ks. Niwarda Laurentowskiego, cystersa przemęckiego²⁵.

Ostatni przeor, ks. Anzelm Wierziński, zmarł krótko później, 1 marca 1836 r.²⁶ Kilka tygodni po nim zmarł profes obrzański, ks. Robert Kośmicki. Jego śmierć i pogrzeb stały się niestety okazją do pierwszej kradzieży drogich przedmiotów liturgicznych z obrzańskiego kościoła²⁷, przy czym dokonano także profanacji Najświętszego Sakramentu. Nauczyciel i organista Jan Antoni Sikorski, wykształcony jeszcze przez cystersów w początkach XIX w., opisał to wydarzenie we wspomnieniach z 1858 r.²⁸

Do najcenniejszych ozdób klasztornej świątyni należała imponująca monstrancja niemal w całości wykonana ze złota i wysadzana drogimi kamieniami, sprowadzona z Paryża i przechowywana przy jednym z ołtarzy. Na tym samym ołtarzu znajdowała się także puszka do przechowywania Najświętszego Sakramentu, wykonana ze strusiego jaja osadzonego w złocie i srebrze, także z dodatkami drogich kamieni. Rzemieślnicy, którzy nieśli trumnę z ciałem ks. Kośmickiego na miejsce spoczynku, wykorzystali pogrzeb do opracowania planu włamania się do kościoła. W nocy z 10 na 11 maja 1836 r. dostali się do krypty ze zmarłymi, a z niej bezpośrednio do świątyni, niszcząc przy okazji trumnę. Następnie ukradli jeden cynowy krzyż oraz wspomnianą złotą monstrancję i puszkę, wysypując Hostie na ołtarz. Nad ranem zakrystianin Idzi Kuharkowski powiadomił ks. Laurentowskiego o włamaniu. Pozbierano Hostie do innej puszki. Sprawców kradzieży nie odnaleziono. Jan Sikorski opisuje w dalszej kolejności następne etapy grabieży cysterskich pamiątek. W 1836 r. odbyła się pierwsza licytacja klasztornej sztuki i sprzętów. Sprzedano wówczas obrazy polskich królów, cysterskich opatów oraz różnych osobistości. Za bezcen zaoferowano także 6 lakierowanych i połączanych szaf z biblioteki. W kolejnym roku rozkradziono ze słabo pilnowanego klasztoru wiele pocysterskich sprzętów gospodarczych²⁹.

²⁵ P. Widawski, *Klasztor i kościół księży cystersów w Obrze*, „Przyjaciel Ludu”, 28 (1842), s. 222.

²⁶ Tamże, s. 221.

²⁷ Por. P. Zajac, *Kasata klasztoru cystersów*, s. 158 [przyp. 53 na skutek omyłki autora odsyła do niewłaściwego czasopisma; powinien odnosić się w istocie do niniejszego tekstu, przyp. PZ].

²⁸ Zob. opis malatury w kościele klasztornej po ks. Cystersach, a teraz farnym w Obrze, także ołtarzy, zakrystii, kapitułarza i biblioteki. Przez Jana Antoniego Sikorskiego pensjonowanego nauczyciela i organistę farnego z roku 1818, [odpis z 1934 r.], rps, ASO, Oblaci – varia, Ab5/3. Sikorski wspomina, że pogrzeb ks. Kośmickiego miał miejsce 25 kwietnia, Widawski podaje, że zmarł on 24 maja. P. Widawski, *Klasztor i kościół*, s. 221.

²⁹ Sikorski wymienia: 16 czy 18 rondli, między nimi był jeden tak wielki, że go próżno dźwigać nie mógł, licząc natenczas już lat 18. Prócz tego były sagany wielkie gdzie do pomywania wodę grzali, kotły wielkie z pralni, miednica wielka do mycia szkła, konewka do picia cynowa, przystawki, półmiski, salaterki, wazy i waziki, talerze cynowe, łyżki, noże i widelce, obłożyny grube

Równie bolesnym wydarzeniem było wspomniane wyżej rozproszenie obrzańskiego księgozbioru cystersów, dokonane tuż po kasacie. Jego pierwszą część podzieliły między siebie trzy instytucje: Biblioteka Królewska w Berlinie, seminarium duchowne w Poznaniu i gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu. Reszta (ok. 2000 dzieł) miała przejść na własność biblioteki dekanalnej dekanatu grodziskiego³⁰. W konsekwencji wiele książek trafiło do rąk prywatnych lub do mniejszych bibliotek albo wręcz uległo zniszczeniu.

2. Odnowa klasztoru po 1926 r.

Po likwidacji cysterskiego opactwa przez niemal 90 lat parafią w Obrze kierowali księża diecezjalni, początkowo dawni profes ciysterscy, jak np. ks. Franciszek Lewandowski z klasztoru w Bledzewie³¹. W klasztorze próbowano zorganizować dom księży emerytów (z niektórych dokumentów wynika, że projekt z 1840 r. zrealizowano dopiero w latach 1904-1924), w 1852 r. ugoszczono w nim jezuitów, głoszących w okolicy rekolekcje i misje święte. Miejscowy kronikarz zapisał: *Dnia 4 listopada 1852 r. przybyli do Obrzy Ojcowie Jezuitci na mieszkanie zimowe w klasztorze. Dałby Bóg, aby tu na zawsze pozostali*³². Pozostał na zawsze tylko jeden, zmarły 14 listopada 1852 r. Karol Antoniewicz, pochowany w krypcie obrzańskiego kościoła. Inni opuścili Obrę w 1854 r. Pocysterskie budowle starano się utrzymać w poprawnym stanie. W latach 1840-1852 ks. Piotr Widawski zlecił wykonanie tarcz zegarowych na wieżach kościelnych, naprawę miechów organowych, budowę podstaw pod szafy w zakrystii, montaż krzyży na wieżach kościoła, itd.³³ Inne prace konserwatorskie wykonywano także w późniejszych latach³⁴. Należy o tym wspomnieć, by nie powstało wrażenie, że klasztor po prostu niszczał przez 90 lat. Jednocześnie gospodarowanie tak

blisko 6 cali, wilki wielki i grube, a prócz tych rzeczy i zegar ambitowy, który był wart 80 talarów. [...] Wielkie i niepowetowane nieszczęście dla kościoła naszego, że nam ten los smutny i nieszczęśliwy prędzej nie sprowadził przed kasacją klasztoru teraźniejszego proboszcza Lewandowskiego, zaręczam że żadne z tych drogich klejnotów nie byłoby wzięte, ani skradzione zostało, bo przez swoje dowcipne i mądre zarządy byłby je miał pod swoim dozorem i schowaniem. Opis malatury, rps cyt.

³⁰ M. Płowens, *Biblioteka klasztorna*, s. 33.

³¹ Zob. A.M. Wyrwa, *Obra*, s. 260-261.

³² *Księga urodzin, ślubów i zmarłych 1783-1821*, cyt. za: I. Pluszczyk, *Przyczynki do dziejów klasztoru cystersów w Obrze*, cz. I, s. 8.

³³ Tamże.

³⁴ Zob. Akt zdania parafii św. Jakuba w Obrze dnia 21 lutego-17 marca 1913 r., ASO, [odpis wykonany przez o. Ignacego Pluszczyka OMI], Oblaci – varia, Ab5/6. W dokumencie jest mowa o zakupionych na przełomie XIX i XX w. figurach do kościoła, oczyszczeniu polichromii w 1886 r., odnowieniu głównego ołtarza po 1890 r., wykonaniu nowych okien ok. 1890 r., sporządzeniu żelaznych krat przy pomniku św. Jana Nepomucena przed kościołem w 1901 r., renowacji domu opata, wielkiej renowacji zabudowań gospodarczych w 1894 r. itd.

dużym obiektem często przekraczało możliwości samej parafii i domagało się obecności wspólnoty zakonnej. W przypadku Obry mieli to być Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę działalność swą w granicach II Rzeczypospolitej rozpoczęło czy też wznowiło wiele zgromadzeń zakonnych. Podstawowym przejawem ich żywotności była duża liczba powołań. Kandydatów liczono, począwszy od lat „junioratu”, czyli niższego seminarium duchownego. Tego typu instytucje zorganizowali w Polsce tuż po 1918 r. m.in. jezuici, redemptoryści, pallotyni, werbiści, salwatorianie, Misjonarze św. Rodziny, a także Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej³⁵.

To ostatnie zgromadzenie, założone w 1816 r. we Francji przez św. Eugeniusza de Mazenoda, od końca XIX w. miało w swych szeregach Polaków, pochodzących głównie ze Śląska i Wielkopolski. Kształceni w Niemczech, byli zwykle kierowani do pracy wśród polskich emigrantów w Niemczech i w Kanadzie, ale także do typowych misji *ad gentes*. Pomyślnie dla Polski zakończenie I wojny światowej skłoniło polskich oblatów do podjęcia idei przeszczepienia własnego zgromadzenia na grunt polski. Już w 1919 r. oblaccy misjonarze głosili z powodzeniem rekolekcje i kazania na Śląsku, stacjonując w Piekarach Śląskich i wspierając Polaków podczas akcji plebiscytowej. W 1920 r. otworzyli pierwszy klasztor w Krotoszynie, zależny wprost od administracji generalnej w Rzymie, nie zaś od dotychczasowych przełożonych w Niemczech. W 1925 r. powstała Polska Prowincja Oblatów³⁶.

Od początku w obejmowanych placówkach zajmowali się oni kształceniem młodzieży. W 1922 r. wspólnota z Krotoszyna wraz z junioratem została przeniesiona do Krobi oraz Lublińca, gdzie utworzono większy juniorat, dla ponad 100 uczniów³⁷. Starano się wciąż o większy budynek i próbowano nawet pozyskać na niższe seminarium duchowne dotychczasowy sierociniec prowadzony przez Franciszkańki Rodziny Maryi w Szamotułach, który formalnie odkupiono od dotychczasowego właściciela³⁸. Kardynał Edmund Dalbor skłonił jednak oblatów do rezygnacji z praw do domu w Szamotułach, proponując im w 1924 r. objęcie klasztoru pocysterskiego i parafii w Obrze. Latem 1924 r. oblaci po raz pierwszy odwiedzili Obrę i uznali, że budynki będą odpowiednie do otwarcia

³⁵ F. Kowalski, *Rapport du Père Provincial de Pologne*, „Missions de la Congrégation des Missionnaires Oblats de Marie Immaculée” 61 (1927), s. 77-98.

³⁶ Zob. J. Pielorz, *Oblaci polscy. Zarys dziejów prowincji 1920-1970*, Rzym 1970, s. 41, 48, 55-56.

³⁷ Por. P. Zajęc, *Fundacje klasztorów Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej w Archidiecezji Poznańskiej w latach 1922-1939*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 5 (2010), s. 147-171.

³⁸ *Wyciąg z protokołów rady prowincjalnej polskiej prowincji O.M.N.*, [w:] J. Krawczyk OMI, *Źródła*, t. II, Lublin 1969, mps w zbiorach Biblioteki WSD w Obrze, s. 43-44 [kapituła prowincjalna 21-22 VII 1924 w Markowicach].

Ja nizey na podpisie wyrazony, obliquisz się
 Im Panu Bernolowi Dzierżawcy Wsi Kłompcy
 w Brandeburgii, pretensiom Jego Jadołty
 użyjnie. To jest żyto, to które Poddani moi
 Nowokrampy iako też y Starokrampy, pod Das
 Moskiewskich z Polowarku Bortu, nagannym
 sposobem wywiezli. Żyta zaś tego fałt pier
 cun kergowickiej miary 52 Włor. 2 iako się
 z inkwizyckij Kasztylek, y pod przysięgą w Obecno
 ści tegoż Pana Bernota zeznanych wyzdalo. Kto
 weto zbole in spacie Nędzał piqien z Pichle
 rza mego oddać y odmierzyć deklaruj bez
 ckiego podczepienia. Konia, którego moy Poda
 ny Starokrampli pitehandlowat niemaiguy do
 Kiego Sadney prawa, talerow 70 awedług ugody
 zapłaćie Obecnie w moneie Saffire.
 Działo się w Nowym Kramplu Wsi Krampl
 z podpisaniem Reki wolapney y przystozeniam
 pieczęci Roku Pańskiego 1763. 99 April.

Joannes Depornuensis Cystera
 Abbas Obrenlany

Dasz mir der Rom Later Krampl
 was für mich, den mir Krampl abge
 52. 1763. 99 April. 1763. 99 April.
 mit dem abgefaßt bey mir in
 nürnberg. 4. May 1763.

Ryc. 3. Dokument z poszytu Akta Pretensyw Różnych do Klasztoru Oberskiego [1763-1793].
 ASO, Cystersi, sygn. C 2, dawna Aa15

wyższego seminarium duchownego³⁹. Jesienią 1925 r. zaplanowano pierwsze remonty i modernizację, z doprowadzeniem kanalizacji i elektryczności włącznie. Dnia 19 sierpnia 1926 r. klasztor został oficjalnie objęty przez o. Pawła Kulawego OMI⁴⁰. Z przerwą w okresie II wojny światowej, gdy Niemcy umieścili w klasztorze szkołę policyjną, a następnie szpital dla chorych na płuca, oblaci prowadzili w pocysterskich obiektach wyższe seminarium duchowne, działające do dzisiejszego dnia. Jako instytucja ukierunkowana na formację intelektualną przyszłych kapłanów w oczywisty sposób nawiązuje ona do intelektualnego dziedzictwa cysterskiej Obry. Profesorowie i przełożeni otaczali też od początku opieką fragmenty cysterskiego dziedzictwa, ocalałe po zawieruchach dziejowych.

Wspomniano wyżej o sukcesywnych próbach konserwacji dziedzictwa cysterskiego w latach 1836-1926. Mimo wielu wysiłków nie zdołano jednak zadbać o wszystko. Przybyli do Obry oblaci podjęli się dzieła gruntownego remontu klasztoru. Ciekawe w tym względzie jest świadectwo jednego z uczestników tych prac, z którego warto zacytować dłuższy fragment dotyczący renowacji cysterskich stalli:

Chóry w kościele czyli stalle polecił wykonać ok. 1755 r. opat Józef Loka. Zostały one sztafiorowane w 1762 r. przez malarza Chrzańskiego, już za rządów opata Nepomucena Bystrama. Proszę sobie wyobrazić, jak mogła wyglądać zewnętrzna szata tych stalli, starzejących się z roku na rok, a nie naprawianych przez blisko trzy wieki. Liczne popękane i połamane ozdoby, aniołki, orły, herby i barokowe esy floreesy marniały już to na strychu, bądź w zapomnianych rogach i lamusach kościelnych. Inne wisiały jeszcze tu i ówdzie na stallach grożąc niebezpieczeństwem sobie i innym.

Ponadto stalle toczone były przez korniki, pełne dziur, z których sypało się próchno. Wymalowane na kolor ciemnozielony, zabrudzone, opalone tu i ówdzie świecami, podrapane, pocięte, porysowane przez niekulturalnych użytkowników i gawieź wiejską, przedstawiały naprawdę godny politowania widok. W lipcu 1933 r. ówczesny proboszcz oberski śp. o. Kazimierz Józefowicz OMI postanowił je odrestaurować przynajmniej bez ozdób i rzeźb. Były to jednak ciężkie czasy kryzysu gospodarczego i parafia nie była w stanie pokryć związanych z tym wydatków. Z inicjatywy o. Józefowicza zawiązała się więc ochotnicza „firma” pod przewodnictwem utalentowanego artysty scholastyka – tu fratra [alumna – przyp. aut.] Aleksandra Dzierżykraj-Morawskiego (budowniczego grotty Matki Bożej w Obrze i w Lublińcu i twórcy parku przy grocie w Obrze). Do firmy wstąpili fratres [alumni] Stanisław Rogala i Alojzy Podleski jako złotnicy, fratres Ignacy Pluszczyk, Jan Sajewicz, śp. Grzegorz Urbańczyk, jako malarze. Rozpoczęto od

³⁹ Tamże, s. 44.

⁴⁰ Por. J. Pielorz, *Oblaci polscy*, s. 52-55.

oczyszczania stall ze starej farby, czego częściowo dokonali fachowcy z Wolsztyna, częściowo „firma domowa”. Wytępiono korniki, dziury zalepiono gipsem i całe stalle oczyszczone do surowego drewna poddano impregnacji, następnie pokryto je warstwą gipsu jako podkład pod złocenia.

Teraz obie „firmy złotników i malarzy” miały wolne pole do popisu. Brakujące części rzeźb lub popalone na strychu (w czasie pożaru wywołanego przy lutowaniu w 1931 r.) uzupełnił częściowo rzeźbiarz z Leszna. Był to jednak dość wielki partacz i pijaczyna, więc o. Józefowicz zwolnił go we wrześniu-październiku, a dokończenia reszty podjął się p. Mańczyński, stolarz z Obry, który wykonywał prawie wszystkie prace stolarskie w klasztorze. Prace malarskie i złotnicze prowadzono wytrwale do około 20 grudnia. „Dzieło naszych firmiarzy zostało ukończone. Pięknie w świetle połyskujące ściany stall, przybrane przez Fr. Morawskiego w imitację kości słoniowej, przyozdobione zostały wszystkimi swoimi rzeźbami, które znajdowały się na stallach przed blisko trzema wiekami. Twarde smoki z wyciągniętymi szyjami i rozdziawionymi paszczami zajęły znowu swe miejsce jako podnózek wejścia do pojedynczej stalli. Górne części stall wypełniły się ponownie figurkami aniołków, potężnych orłów i różnych innych rzeźb i „wywijasów”, wśród których uwypuklone herby starych opatów prawią nam o sędziwości tego dzieła. Skromna firanka przystrojona w złote frędzle nadaje całemu wyglądowi jeszcze więcej majestatu. Podłoga cynobrowo lśniąca chroni ogólny nastrój od zbytnej lekkości i jaskrawości. Z dwóch herbów na górnych rzeźbach jeden jest Sędziwoja, fundatora klasztoru i dóbr oberskich na rzecz Cystersów, drugi opata Loki, który zapoczątkował to dzieło.

Odnowionemu już od kilku lat wnętrzu kościoła tego tylko jeszcze brakowało. Między nowo sprowadzonymi ławkami wyglądają dziś nasze stalle jak dwie królowe stwarzając dla oczu estetyczny i gustowny widok, a słabym członkom ludzkim służąc za podporę w kornej modlitwie przed Panem⁴¹.

Pragnę tu jeszcze podkreślić wielką zasługę o. Podleskiego, który zebrał wszystkie rzeźby, poukładał na strychu i przekonał proboszcza, że warto je odnowić i uzupełnić, by stallom nadać dawny wygląd. Nie ukrywam też poświęcenia całej „firmy”, która zrezygnowała z reszty wakacji, by dokonać tej pracy. Panowała bowiem w naszym scholastykacie zdrowa i ambitna zasada, że każdy kurs musi po sobie pozostawić jakąś pamiątkę. Toteż wszyscy wysilali się i prześcigali czy to w pracy fizycznej przy przebudowie domu, urządzeniu parku, sadzeniu drzew owocowych i ozdobnych, czy też w różnych przedstawieniach, akademiach, Kołach naukowych itd.

Po odesłaniu rzeźbiarza z Leszna niektóre naprawy dokonano własnym przemysłem i przy pomocy naszego zasłużonego stolarza-artysty p. Mańczyńskiego.

⁴¹ Por. J. Sajewicz, *Z kości słoniowej i złota*, „Gość z Obry”, 8 (1933).

Jednego np. aniołka, który pękł na dwoje, przecięto toporem na dwie części, wycięto przeszkadzającą część drzewa, poczym wszystko złożono tak, że w niczym się nie różnił od innych. Czasem trzeba było zastosować metody, na które żaden konserwator dzisiejszy nigdy by się nie zgodził. Dokonaliśmy jednak pięknego i trwałego dzieła, które do dzisiaj świadczy o dość fachowym wykonaniu ochotniczej firmy.

Pamiętam, że zamierzaliśmy jeszcze odnowić w ten sam sposób ambonę, lecz z powodu braku pieniędzy o. proboszcz odłożył to na lepsze czasy, czego dokonała już specjalna firma po drugiej wojnie światowej⁴².

Wysiłki te przerwał wybuch II wojny światowej.

3. Kolejne zniszczenia podczas okupacji niemieckiej

Dnia 27 stycznia 1940 r. aresztowano większość ojców ze wspólnoty obrzańskie⁴³. Klasztor zamieniono początkowo na szkołę dla niemieckiej policji, a w 1942 r. umieszczono w nim szpital dla cierpiących na choroby płuc. W wyniku prac adaptacyjnych, pozbawionych jakiegokolwiek względu na wartość zabytkową obiektu, ucierpiał przede wszystkim wystrój zakrystii i kapitułarza cysterskiego, skradziono lub zniszczono także część ruchomych dzieł sztuki⁴⁴. Kościół klasztorny został zamieniony na magazyn.

Dawny wygląd kapitułarza można odtworzyć jedynie dzięki wspomnianym wyżej notatkom Jana Antoniego Sikorskiego z 1858 r., uzupełnionym częściowo przez obłackich kleryków w latach trzydziestych XX w.⁴⁵ Sufit kapitułarza był bogato ozdobiony symbolicznymi wizerunkami. Przedstawiały one m.in. króla Salomona na tronie, następnie rycerza trzymającego za uzdę rozjuszonego konia⁴⁶, niewiastę z wagą w ręku, Samsona z wielbłądem, niewiastę-czystość ze

⁴² Tekst opatrzony jest notą: *Wspomnienia te dodałem propter historicam exactitudinem quia sine scriptis fragilis est humana memoria* – Ignacy Pluszczyk O.M.N., 9 maja 1967 r. Zob. I. Pluszczyk, *Przyczynki do dziejów klasztoru*, s. 20-21.

⁴³ Zob. *Scholastykat obrzański podczas okupacji*, [w:] J. Krawczyk, *Źródła*, t. V, Lublin 1970, s. 140n; *Domy i placówki w czasie wojny*, [w:] Krawczyk, *Źródła*, t. IV, Lublin 1970, rok 1939-1945. Mps w zbiorach Biblioteki WSD Misjonarzy Oblatów w Obrze.

⁴⁴ O. Ignacy Pluszczyk OMI, zbierając źródła do dziejów Obry, komentował ten etap jej historii w sposób następujący: *Kapitułarz w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939/1945 został zamieniony na magazyn i malatura sklepienia kapitułarza została całkowicie zniszczona i zamalowana, tak że po wojnie przy oczyszczaniu nie pozostało z niej śladu i bezpowrotnie przepadła dzięki niemieckim Kulturtraegerom*. I. Pluszczyk, *Przyczynki do dziejów klasztoru*, s. 23.

⁴⁵ Trzy odpisy notatek Sikorskiego zob. ASO, *Oblaci – varia*, Ab3. Uzupełnienia obłackich alumnów opublikowano w czasopiśmie „Głos z Obry”, 15 (1937), s. 3-9. Poniższe uwagi są zaczerpnięte właśnie z tych dwóch tekstów.

⁴⁶ Sikorski tłumaczył: *koń rozjuszony przedstawia nam, że i tego pewnym sposobem ulagodzić można, tak jak młodych ludzi rozwiązłych*. Rps. cyt.

Akta Processowe
między
Klasztorem Bledzewskim i Oberskim
o 6000 *złt.* polskich.
po s.p. Józefie Loka Opacie
Bledzewskim.

Ryc. 4. Fragment okładki poszytu Akta procesowe między klasztorem bledzewskim i oberskim o 6 tys. złotych polskich po śp. Józefie Loka, opacie bledzewskim [1756-1784]. ASO, Cystersi, sygn. C 9.8, dawna Aa14

Orationes Gratulatorie extemporaneae.
Varij Personis & Dignis exhibitae
Stylō Ciceroniō
Per P. Joannē Bystram P.S.O.
Compositae
atque
haec in Libri Compendium
Currenti Calamo
insertae.
a Die 1. Januarij 1702.
Obnes.

Ryc. 5. Jedna z wewnętrznych kart tytułowych rękopisu *Liber variarum orationum ex circumstantia stemmatum atque temporis stylo Ciceronico confectus a P. Joanne Bystram, Professo Obrensi S.O.C.*, Obra [1782]. ASO, Cystersi, sygn. C 3.8, dawna Aa22

zwierciadłem, pokorę z barankiem, posłuszeństwo z jarzmem, miłość z gołębkiem. Inna scena przedstawiała księdza za kratami, z lilią między cierniami – symbol fałszywego oskarżenia osoby duchownej. Jeszcze tuż przed wybuchem II wojny światowej obrazy te odznaczały się trwałymi kolorami i w ogóle cieplejszą kolorystyką w porównaniu do polichromii w kościele, choć ustępowały walorami artystycznymi.

Zamalowanych przez Niemców obrazów nie udało się odratować, gdy po 1945 r. przystąpiono do prac konserwatorskich. Ocalały natomiast, choć mocno zniszczone z powodu zamalowania, ozdoby malarskie w zakrystii. W okresie wojennym służyła ona jako magazyn, przedzielono ją dodatkową ścianą i nie dbale wykuto otwory w celu przeprowadzenia instalacji elektrycznej. Odrestaurowano ją w 1952 r.⁴⁷

Ozdoby przedsionka furty klasztoru odsłonięto podczas renowacji budynku w latach trzydziestych XX w. Były to portrety kanonika Sędziwoja, kasztelana Gurowskiego i prawdopodobnie św. Bernarda. Stan ich zachowania po odsłonięciu był dobry, ich powstanie datowano na lata 1780-1790 i podkreślano artystyczną precyzję wykonania. Wymagały dalszej konserwacji z powodu wilgoci w ścianach. Zostały doszczętnie zniszczone po zajęciu klasztoru przez Niemców w 1940 r. Okupacji nie przetrwały ponadto portrety malowane na płótnie i blasze – pierwsze przedstawiały kanonika Sędziwoja i opata Lokę, pozostałe kasztelana Gurowskiego, jego żonę Ludwikę oraz nieznanego rycerza. Czasy wojenne przetrwał jedynie malowany na płótnie portret ks. Widawskiego, ostatniego cystersa służącego w Obrze już po kasacie klasztoru, autora prac historycznych na temat cystersów w Obrze i Bledzewie, publikowanych w „Przyjacielu Ludu”⁴⁸.

III. ARCHIWALIA, DRUKI I RĘKOPISY CYSTERSKIE

Ze względu na burzliwe dzieje klasztoru, kradzieże i zniszczenia po 1835 r. oraz w latach niemieckiej okupacji ponad 100 lat później, godny uwagi jest każdy fragment ocalałej spuścizny cysterskiej w Obrze. Kolekcja starodruków przechowywana w Wyższym Seminarium Duchownym Oblatów jest niejednorodna, gdyż składają się na nią dzieła przekazane do seminarium przez ofiarodawców lub pozyskane z różnych źródeł. Nie może więc być w całości uznana za pozostałość biblioteki cysterskiej. W bieżącym roku rozpoczął się proces naukowego opracowania tego zbioru. Dlatego w poniższym wykazie zaznaczone zostaną jedynie starodruki ponad wszelką wątpliwość związane z cystersami, a więc bądź

⁴⁷ Zob. I. Pluszczyk, *Przyczynki do dziejów klasztoru*, s. 24.

⁴⁸ Zob. P. Widawski, *Klasztor i kościół*; tenże, *Kościół i klasztor księży cystersów w Bledzewie*, „Przyjacieli Ludu”, R. 1843, nr 7, s. 49-56.

26. 30. 1600.	Camelus	Abbas	1592. 1635.
27. 1600.	Antonius		
28. 22. Dec.	Mathias		
29.	Adamus		abbatavit circa Anni. 1670. 1679.
30.	Valentianus II.		
31. 1. Maii 1606.	Joannes B. Piłcocki	Abbas Obreni	electus 1580. abbatavit. 1628. ad 1606.
32. 8. Nov. 1616.	Joannes H. Anghowski		
33. 16. April. 1633.	Andreas Chleuski		
34. 7. Junii 1641.	Nicolaus Benin.		
35. 22. Julij. 1693.	Joannes Casimirus Gpakowski	Abbas electus Obreni, a 21. Martij. ad 11. Julij. post Bledzew.	
36. 2. Martij. 1690.	Janusiewicz		
37. 1. Nov. 1694.	Bernardus Skotnicki	Abbas electus Obreni a 11. Julij. post Bledzew.	
38. 8. Nov. 1711.	Nicolaus Lepkowski	Abbas Commendat. Obreni	
39. 16. Oct. 1717.	Nicolasus Janki	Abbas electus 1706. 22. Decembri.	
40. 20. Julij. 1742.	Alexander Benedectus Purowski	Abbas Obreni post Bledzew.	
41. 10. April. 1744.	Wiktymus Sypian		
42. 1. Martij. 1762.	Michael, Josephus Laka	Abbas primus Obreni post Bledzew 1713. 22. Julij. 1730.	
43. 15. Decem. 1707.	Joannes, Ignacius Bystrom	Abbas electus 1757. 27. Aprilis	
44. 15. Julij. 1785.	Melchior Jankowski	Abbas electus 1760. 16. Januarij. ultimus.	

Ryc. 6. Fragment spisu opatów obrzańskich z poszytu: Spisy opatów i profesów cysterskich opactw [...], ASO, Cystersi, sygn. C 3, dawna Aa7

dawnej proveniencji obrzańskiej, bądź wytworzone dla potrzeb zakonu cystersów księgi liturgiczne, które do dziś znajdują się w Obrze.

Bogatszy jest natomiast zasób cysterskich archiwaliów i rękopisów, przechowywany w specjalnie do tego celu wydzielonej sekcji obrzańskiego archiwum. Także ta kolekcja jest różnorodna – zawiera dokumenty związane z Obrą, ale i Bledzewem i innymi opactwami cysterskimi. Jej historia pozostaje do ustalenia. *Opis kościoła i probostwa oberskiego z 29 stycznia 1837 r.* podaje, że *Akta metrykalne kościelne od r. 1656 nie w zupełności zachowują się przy kościele aż do tego czasu. W najstarszej księżce są niektóre karty powydzierane i małe tylko karteczki są powklejane i wiele brakuje miesięcy, co wcale nie są zapisane. Dokumentów przy kościele żadnych nie ma*⁴⁹. Nie wspomina o nich także akt przekazania parafii z 1913 r., zawierający dość szczegółowy spis ksiąg i dokumentów parafialnych⁵⁰.

Poniższy spis składa się z pięciu części, dotyczących kolejno: dokumentów cysterskich opatrzonych sygnaturami, niedawno odnalezionych dokumentów bez sygnatur, ksiąg liturgicznych cysterskich i jednego dzieła z całą pewnością obrzańskiej proveniencji. W piątej części podana jest przykładowa transkrypcja ciekawego dokumentu z cysterskich zbiorów w Obrze.

⁴⁹ *Opis kościoła i probostwa oberskiego z 29 stycznia 1837 r.*, ASO, [odpis wykonany przez o. Ignacego Pluszczyka OMI], Oblaci – varia, Ab2. Opis sporządził ks. Laurentowski, profes przemęcki, komendarz w Obrze.

⁵⁰ Akt zdania parafii św. Jakuba w Obrze dnia 21 lutego-17 marca 1913 r., ASO, [odpis wykonany przez o. Ignacego Pluszczyka OMI], Oblaci – varia, Ab5/6.

1. Archiwalia i rękopisy z okresu cysterskiego w archiwum Wyższego Seminarium Duchownego Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej w Obrze⁵¹

Sygnatura nowa	Sygnatura dawna	Dokument
C 1	Aa9	Przywilej na pobudowanie Miasta Bernardowo w Obrze ⁵²
C 2	Aa15	Akta Pretensyów Różnych do Klasztoru Oberskiego [1763-1793]. Wiele dokumentów w j. niemieckim.
C 3	Aa7	Spisy opatów i profesów cysterskich opactw: braci przyjętych do klasztoru w Łądzie od 1634 r.; niektórych zmarłych opatów; zmarłych braci z klasztoru w Łądzie; profesów z klasztoru w Paradyżu; opatów paradyjskich od założenia klasztoru; nekrolog klasztoru paradyjskiego; inwentarz ruchomości opata Milaczewskiego; profesów paradyjskich; opatów w Łeknie i Wągrowcu; opatów w Pelplinie; zmarłych w klasztorze w Obrze; profesów w Łeknie i Wągrowcu; zmarłych profesów w Przemęcie i Wieleniu; opatów w Wieleniu i Przemęcie.
C 3.7	Aa3	Chartae caritatis necnon Capitula provincialia et generalia [1595-1673].
C 3.8	Aa22	Liber variarum orationum ex circumstantia stemmatum atque temporis stylo Ciceronico confectus a P. Joanne Bystram, Professo Obrensi S.O.C., Obra [1782]. Rps. Druga część zawiera wszyte druki okolicznościowe, m.in.: <i>Świąteczne transakcye w roku 1814</i> ; <i>Programma obchodu uroczystości hołdu Wielkiego Xięstwa Poznańskiego w dniu 3cim Sierpnia 1815</i> ; <i>Memoryał na sejmik w Opatowie 1782 r.</i> Ponadto dodatkowe rękopisy wszyte po drukach, m.in. <i>Kazanie przy Pogrzebowym Obchodzie Józefa II Cesarza Rzymskiego w kościele katedralnym tarnowskim przez Imc. X. Grochowalskiego kanonika tegoż kościoła miane, 1789.</i>
C 3.9	Aa21	Cztery kazania cystersów z Obry [pocz. XIX w.]. Rozprawa datowana 1695, opatrzona podpisem: <i>Manuscriptum Malachiae Kramski.</i>
C 4	Aa12	Intimationes, Electiones et Confirmationes Commissariorum Vicariorum et Visitorum Generalium Provinciae Polonae et Acta Capituli Provincialis de Anno 1753 nec non Decreta quaedam in hac materia [od 1435].
C 5	Aa10	Intimationes capitulorum generalium et Definitiones Capitulorum Generalium de Annis 1738 et 1765 necnon postulata provinciae Polono-cistercensis ad capitulum generale anno 1771 celebratum [1651-1783]
C 6	Aa11	Intimationes Capitulorum Provincialium et Acta Capitulorum Provincialium [1638-1772]
C 7.6	Aa23	Różne przysięgi poddanych klasztoru oberskiego [1597-1777], inwentarze, spisy szkód itp.

⁵¹ Inwentarz sporządził o. Ignacy Pluszczyk OMI, część dokumentów zdołał przekazać także w transkrypcji oraz do niektórych dodał szczegółowe inwentarze.

⁵² Dokument naukowo opracowany i opublikowany, zob. A. Weiss, *Dokument lokacyjny króla Jana III Sobieskiego dla Obry – Bernardowa*, [w:] *Historia świadectwem czasów. Księdzu Profesorowi Markowi Tomaszowi Zahajkiewiczowi*, red. W. Bielak, S. Tylus, Lublin 2006, s. 493-516.

C 7.7	Aa25	Kontrakty rzemieślników różnych klasztoru i opactwa w Obrze [1681-1790] ⁵³ .
C 7.8	Aa24	Kontrakty służących w klasztorze oberskim [1764-1787]
C 7.9	Aa1	Akta dotyczące się zakłóceń między sąsiednimi dziedzicami Karny, Reklina, Powodowa, Kębłowa, Kramska, Wolsztyna etc. względem granic, grobel, upustów, polowania, pastwiska, etc. z klasztorem oberskim [1419-1602, 1605-1750]; odpisy i oryginały.
C 8.7	Aa2	Akta graniczne dotyczące się klasztoru oberskiego [1449-1754].
C 8.8	Aa17	Przywileje (fragment) [1793-1795]; odpisy i oryginały.
C 8.9	Aa16	Calculum ex Bursa redditum (księga rachunkowa) [1769-1770].
C. 9.6	Aa4	Akta dotyczące się sołectw kiałkowskiego (kiełkowskiego) i starokramskiego [1609-1781].
C. 9.7	Aa13	Księga rachunkowa opactwa bledzewskiego [1754-1768]
C. 9.8	Aa14	Akta procesowe między klasztorem bledzewskim i oberskim o 6 tys. złotych polskich po ś.p. Józefie Loka, opacie bledzewskim [1756-1784].
C 9.9	Aa8	Akta dotyczące się rodziny Loków [1609-1781].
D 0.1	Aa6	Documenta varia, luzem [1630-1876]; m.in. Forma iuramenti Reverendissimi Domini Guillelmi Bystram Abbatis Obrensis, 1722; korespondencja cysterska; dokumenty dot. parafii w Obrze po 1836 r.; rachunki.
D 0.2	Aa5	Documenta varia, luzem [1617-1915]; opieczętowane „Reichsarchiv Posen”, Obra. Kath. Pharramt. Między innymi akta dotyczące osoby opata Gurowskiego [1729-1740], w tym poświadczenie dwuletniego kursu teologii w kolegium św. Bernarda w Paryżu; dokumenty dot. parafii w Obrze po 1836 r., rachunki.

2. Rękopisy okresu cysterskiego bez sygnatury

Percepta Pieniężna z Akcydensów kościelnych to jest: pokładnego, dzwonnego, świec, lamp y ofertów z kościelnych skarbon od dnia 22 Octobris Roku 1790 aż do 1wszego Novembris 1799. Inclusive. [Parafia obrzańska, ostatni wpis dotyczy roku 1838]

Erectio Confraternitatis Ss. Scapularis Beatae Mariae Virginis et Altaristae in Ecclesiae Parochiali Kembloviensis. [Rok 1706]

⁵³ Przykładowa transkrypcja jednego z dokumentów znajduje się poniżej.

3. Druki cysterskie w zbiorze starych druków w Obrze (układ chronologiczny)

1. Antiphonale Cisterciense juxta novum ordinis breviarium dispositum. – Parisiis, excudebat Fredericus Leonard, 1690.
2. Lectionarium Cisterciense. – Parisiis, apud Fredericum Leonard, 1711.
3. Psalterium Davidicum ad usum Sacri Ordinis Cisterciensis, per Hebdomadam dispositum. – Nova editio. – Parisiis, excudebat P.J. Mariette ⁵⁴ , 1747.
4. Missale Cisterciense, iuxta novissimam Romani recognitionis correctionem [...] editum. Parisiis, sumptibus M.A. David, 1751 ⁵⁵ .

4. Pewna proveniencja obrzańska

Tirinus Jacobus: Commentarius in Sacram Scripturam duobus tomis comprehensus. – Editio novissima. T. 2 – Augustae Vindelicorum, sumptibus Ignatii Adami et Francisci Antonii Veith, 1757⁵⁶.

5. Transkrypcja przykładowego dokumentu ze zbiorów cysterskich

Treść: KONTRAKT NA WYKONANIE OŁTARZY DO KOŚCIOŁA KLASZTORNEGO⁵⁷.

Roku 1762. Dnia 31 Ianuarii zkontraktowany jest pan Augustyn Schöps, sztukatermistrz, obywatel poznański na robotę swojej profesyi około ołtarzy kościoła tutejszego klasztoru oberskiego. Którą to robotę obliguje się z pozimku zacząć y przez lato wystawić według abrysu przez siebie danego który się aktu podpisuje i oprócz abrysu, co należyć będzie na którym miejscu do proporcji i kształtu pocziwej snycerskiej roboty. Osoby mają być szlifowane jako też cała sztukateria gdzie pozłota nie zaydzie. Gdzie zaś pozłota zaydzie, tam ma być czysto, gładko zrobiono i cale bez nagany i cenzury. Nic nie ma brakować cokolwiek będzie należało któremu miejscu. Za rekompensę zaś za należytą pracę od każdego ołtarza ugodzony jest tenże sztukatermistrz wziąć złp. 700 dico siedemset, złotówkami i dwuzłotówkami, złotówkę każdą biorąc w walorze groszy trzydziestu, a dwu-

⁵⁴ Fragment strony tytułowej został naderwany.

⁵⁵ Dopisek odręczny: *Comparatum Anno 1781 Pro Monasterio Premetensi.*

⁵⁶ Odręcznie dopisano na karcie tytułowej: *Monasterii Obrensis S. Ordinis Cisterciensis.* Na drugiej stronie widnieje także odręczny wpis: *Remittitur benevolus lector ad Tomum primum. Scire Cupis fueram quis? Respice nomen aevorum Raphael occubuit tristia metra cano. Reciditur in tumba Cor clausum morte Gurowski Digni Confratres, dicite nunc Requiem. In Saecula Saeculorum. Amen.*

⁵⁷ Kontrakty rzemieślników różnych klasztoru i opactwa w Obrze [1681-1790], ASO, Cystersi, sygn. C 7.7 [dawna Aa25], k. 11.

złotówkę każdą groszy 60. A to bez kwestionowania wyrażonych pieniędzy in valorem et specie. Ktemu będzie miał tenże pan Magister wikt sobie dany i czeladzi dwiema. Pan Magister na dzień garcem piwa, a czeladź każdy z nich trzema kwartami będą się kontentować. Co się będzie należało mianowicie pomocnik do tłuczenia i palenia gipsu, ten będzie dany; drut y kley starczony według potrzeby sprawiedliwej. To wszystko wyrażenie dla zupełnej wiary i wagi stwierdza się własnych rąk podpisem. Działo się w Obrze dnia i roku jako wyżej⁵⁸.

IV. ZAKOŃCZENIE

Zwięzłe ukazanie tła historycznego cysterskiej i pocysterskiej Obrzy miało na celu podkreślenie relatywnie skromnych, lecz odpowiednich do możliwości obrzańskich opactwa osiągnięć kulturowych i intelektualnych. Te osiągnięcia zostały zestawione z niszczycielską działalnością i grabieżami po 1835 i 1939 r. Biorąc pod uwagę skalę tych zniszczeń, wypada docenić ocalałe z zawieruchy dziejowej fragmenty cysterskiej dokumentacji, przechowywanej w miejscu jej wytworzenia, czyli w pocysterskim klasztorze w Obrze. Zasygnalizowane zbiory czekają dalsze etapy naukowego opracowania. W przypadku starych druków będzie to ich pełny opis bibliograficzny. Co do rękopisów i akt – stworzenie szczegółowych wykazów zawartości każdego poszytu z okresu cysterskiego, jak też pełna inwentaryzacja dokumentacji z lat 1836-1945, która dopełnia cysterskie zbiory przechowywane w archiwum w Obrze. W przypadku dokumentacji cysterskiej część pracy związana z transkrypcją oraz opracowaniem szczegółowych inwentarzy została wykonana przez o. Ignacego Pluszczyka OMI⁵⁹. Jego notatki powinny być jednak szczegółowo porównane z oryginałami, gdyż niejednokrotnie wkładały się do nich błędy.

Opisane pokrótce zbiory stanowią cenne dopełnienie archiwaliów obrzańskich przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu oraz w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Część z nich wykorzystali badacze dziejów zakonu cystersów podczas prac nad *Monasticon Cisterciense Poloniae*⁶⁰,

⁵⁸ Podpisy oryginalne: ks. Eugeniusz, przeor oberski, Augustyn Schöps.

⁵⁹ Przepisał on np. część *Akt tyczących się zakłóceń między sąsiednimi dziedzicami Karny, Reklina, Powodowa, Kęblowa, Kramska, Wolsztyna etc. względem granic, grobel, upustów, polowania, pastwiska, etc. z klasztorem oberskim [1419-1602]*, ASO, Cystersi, sygn. C 7.9, dawna Aa1. Rozpoczął także transkrypcję *Kontraktów rzemieślników różnych klasztoru i opactwa w Obrze [1681-1790]*, ASO, Cystersi, sygn. C 7.7, dawna Aa25.

⁶⁰ W bibliografii podaje on jednak z Archiwum Misjonarzy Oblatów w Obrze tylko Spis opatów i profesów cysterskich opactw: Łąd, Paradyz, Łekno-Wągrowiec, Pelplin, Obra, Przemęt 1634-1797, sygn. Obra Arch. Aa 7 oraz Series reverendissimorum dominorum abbatum Vielunensium post Premetensium, [w:] Spis opatów i profesów cysterskich opactw – Łąd, Paradyz, Łekno-Wągrowiec, Pelplin, Obra, Przemęt (1634-1797), sygn. Obra Arch. Aa 7.

a także wspomniany ks. prof. Anzelm Weiss w publikacji na temat dokumentu lokacyjnego miasta Bernardowo⁶¹. Z pewnością zasługują one jednak na jeszcze pełniejsze poznanie i uwzględnienie w publikacjach naukowych.

STRESZCZENIE

Powstały w XIII w. klasztor cystersów w Obrze należał do uboższych opactw cysterskich w I Rzeczypospolitej. Misi zdolali jednak zgromadzić w nim w ciągu wieków dość bogatą kolekcję dokumentów, rękopisów, dzieł teologicznych i ascetycznych oraz wybudować obiekty sakralne o dość wysokiej wartości artystycznej i historycznej. Kasata pruska w 1835 r. przerwała okres dynamicznego rozwoju opactwa i doprowadziła do rozproszenia i zniszczenia znacznej części dóbr kultury, będących niegdyś jego własnością. Miary zniszczeń dopełniła II wojna światowa. Trosce księży diecezjalnych w latach 1836-1926 oraz Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej po 1926 r. należy zawdzięczać ocalenie części cysterskiego dziedzictwa. Tło historyczne artykułu służy jako poszerzony wstęp dla skróconego inwentarza archiwaliów, rękopisów i druków cysterskich, jakie do dziś zachowały się w Obrze i są przechowywane w archiwum Wyższego Seminarium Duchownego Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej.

ZUSAMMENFASSUNG

Das im dreizehnten Jahrhundert erbaute Zisterzienserkloster in Obra gehörte zu den ärmsten Zisterziensklöstern in der Zeit der Ersten Republik. Die Mönche haben es geschafft, über die Jahrhunderte hinweg eine reiche Sammlung von Dokumenten, Handschriften, Werke der Theologie und asketischen religiösen Schriften anzulegen. Und Gebäude zu einem relativ hohen künstlerischen und historischen Wert zu bauen. Der Auflösung des preußischen Staates im Jahre 1835 unterbrach die Entwicklung der Abtei und führte zur Zerstörung eines wesentlichen Teiles der kulturellen Güter, die einst ihr Eigentum war. Der Zweite Weltkrieg vergrößerte die Schäden. Dank der Diözesanpriester und der Ordensgemeinschaft der Oblaten in den Jahren 1836-1926 und nach 1926 verdanken wir die Rettung des Zisterzienser Erbes. Der Historische Hintergrund des Artikels dient als erweiterte Einführung in die Zusammenfassung des Inventars der Archive, Handschriften und Drucke der Zisterzienser, die sich noch in Obra befinden und werden im Archiv des Seminars von den Oblaten der Makellosen Jungfrau Maria aufbewahrt.

Schlüsselworte

Obra (Klosterwiese), die Zisterzienser, die Archivalien (die Schriften) von Zisterziensern die Klosterbibliotheken, die Verluste der polnischen Kultur

⁶¹ A. Weiss, *Dokument lokacyjny króla Jana III Sobieskiego*.